
SZEMLE

BOLOGNA ÉS PISA – HATÁSOK ÉS REAKCIÓK

A globalizációs folyamatok következtében létrejövő nemzetközi környezet számos fejlesztési lehetőséget kínál az oktatás változásorientált szereplőinek. Az oktatás nemzetközi, nemzeti és intézményi szintjei, valamint a szakmai és az intézményi autonómia kölcsönös függőségben, ugyanakkor versenyben is állnak egymással. A többszintű környezet versengő jellege a stratégiai változtatások felelősségét vonja maga után. Az egyes államok oktatáspolitikai monopóliuma elmozdul a nemzetközi/szupranacionális szervezetek irányába. Az oktatáspolitikai reformjai a szervezeti kultúrában is változásokat idéznek elő. Az oktatás szereplőinek igazodniuk kell a dinamikusan változó környezethez.

A Kerstin Martens szociológus és politológus, Philipp Knodel szociológus, továbbá Michael Windzio oktatásszociológus által szerkesztett és 2014-ben megjelent tanulmánykötet (*Internationalisation of Education Policy*), amely a 2003-ban indult *Transformations of the State* c. sorozat része, a fent leírt oktatáspolitikai kontextusban elemzi a nemzetköziesítés hatásait és az oktatás szereplőinek reakcióit. A bevezető fejezet, a szerkesztők munkája, adja meg a tanulmány elméleti keretét. A második és a harmadik fejezet két kvantitatív kutatás bemutatása: egy a közoktatás és egy a felsőoktatás nemzetköziesítésének hatásait vizsgálja. Ezt követően hét fejezeten át kvalitatív esettanulmányok jelenítik meg a PISA-felmérés és a Bologna-folyamat egyes országokat érintő következményeit dokumentumelemzéssel, és szakértői interjúkból nyert adatok alapján. Az utolsó fejezet a szerkesztők összefoglaló tanulmánya.

Az első fejezet elméleti megközelítésű, és a nemzetköziesítés közép- és felsőoktatásra kifejthet hatásaira koncentrálna, egyrészt a PISA-tesztek és egyéb nemzeti szintű felmérések elemzésével, másrészt a Bologna-folyamat keretein belül megvalósuló hallgatói mobilitás 2000 és 2010 közötti tendenciáinak deskriptív tanulmányozásával. A tanulók képességeit, így a közoktatás eredményességét mérő PISA-felmérések napjainkra 75 országot érintenek, és jelentőségüket mutatja, hogy képesek a kevésbé jó eredményt elért országok oktatáspolitikáját nyomás alá helyezni. Az oktatás hatékonyságának és minőségének átgondolása gyakran oktatási reformok sorát vonja maga után. Az egyes országok a felmérések alapján jónak bizonyuló gyakorlatokat adaptálják a jobb eredmények elérésének céljából.

A felsőoktatás nemzetköziesítésének, ill. az oktatási rendszerek harmonizációjának világ-szerte legjelentősebb példája a Bologna-folyamat, 47 ország részvételével. A folyamat alapvető célja egy egységes Európai Felsőoktatási Térség létrehozása. A harmonizációs folyamatokkal kapcsolatos reformok mikroszinten a diákokat, az oktatókat és a felsőoktatási intézmények egyéb munkatársait; makroszinten az oktatáspolitikát befolyásolják. A növekvő globális felsőoktatási dimenzióban a döntéshozóknak nem várt hatásokkal is kell számolniuk. Az oktatás mikroszintű szereplői az adott állam szakpolitikájában, illetve az oktatási rendszer újrászervezésében látják a kihívások megoldását. Azonban a politikai lehetőségek és források nem állnak mindig összhangban ezekkel az elképzelésekkel. Kerstin Martens és munkatársainak elméleti modellje egyrészt a nemzetköziesítés oktatáspolitikára gyakorolt hatásait és az oktatás szereplőinek reakció-

it, másrészt a hatások és a reakciók egybefonódásának dinamikus perspektíváját magyarázza a Hirschman-féle kivonulás–tiltakozás–hűség fogalomhármasság segítségével. A szerzők szerint a nemzetköziesítés reformjainak kontextusában a leggyakoribb magatartás az elégedetlenség kinyilvánítása (*tiltakozás*). Ez a magatartás konstruktívan segíti a felmerülő problémák megoldását és új stratégiák formálását. A második lehetőség, hogy a reformok bevezetése után a szereplők lojálisak és nyugodtak maradnak az új oktatáspolitikai helyzetben, és együttműködően viselkednek (*bűség*). A megoldatlan problémák, valamint az emiatt növekvő elégedetlenség vezet a szervezettel a kapcsolatot megszakító, destruktív reakcióhoz (*kivonulás*). Martensék modellje a mikro- és makroszintű reakciók összevonásával kitér ugyan az oktatáspolitikai mikroszintjére, de elsősorban a politikai érdekcsoportok és szervezetek vizsgálatára fókuszál.

A második fejezet, Joanna Teltemann szociológus tanulmánya, a PISA-felmérések standardizálhatóságára fókuszál, és egy, a PISA-adatok érvényességét vizsgáló, kvantitatív jellegű kutatás eredményeként született. A PISA-adatok deskriptív, trendeket magyarázó jellege a vizsgált országok oktatási rendszereinek egyenlőségét feltételezi. Ez azonban nincs így: a részt vevő országok képzési gyakorlata és a hatások eltérőek, így az eredmények sem egyértelműek. Teltemann szerint a kompetenciaszintek, és a kompetenciák háttérében rejlő individuális szempontok különbözőségei alapján nem lehet egy közös mintában elemezni az eredményeket.

A harmadik fejezetben Tim Fluge szociológus és Eva Maria Vögtele politológus a bolognai folyamat hatásait, a vonzó és taszító erőket (*push pull factors*) értékeli. A harmonizált 3+2+3-as képzési szintek, valamint a végzettség kölcsönös elfogadása elméletileg megkönnyíti a nemzetközi hallgatói mobilitást. Ugyanakkor 2000 és 2010 között csak a hallgatói mobilitás nőtt abszolút mértékben, az arányok változatlanok maradtak. (Az országok többségében nem

növekedett a befelé irányuló mobilitás, a kifelé irányuló mobilitás kicsit emelkedett.) Az egységes Európai Felsőoktatási Térségben a cserekapcsolatok mértékének szempontjából nem mutatkozik jelentős különbség a gyökeres intézményi változtatásokat bevezető és a minimális változtatásokat végrehajtó országok között.

A negyedik fejezetet részletesebben ismergetjük, előrevetítve a további fejezetek szerkezetét. Tanulmányában Dennis Niemann politológus azt elemzi, hogy a PISA-felmérések és a Bologna-folyamat hogyan alakították át a német köz- és felsőoktatás rendszerét, továbbá az oktatáspolitikai döntéshozatali folyamatokat. Az 1960–70-es években elmaradt oktatáspolitikai reformok után PISA és Bologna a német köz- és a felsőoktatás átfogó átalakítását vont maga után. A decentralizált német államban a szakpolitikai döntéshozatalnak több szintje létezik. Az oktatáspolitikai tartományi szinten lényegében autonóm. A PISA-felmérések eredményei ráirányították a figyelmet az eltérő szociokulturális háttérű tanulók esélyegyenlőségének, valamint a középiskolai oktatáson belüli átjárhatóságnak a kérdésére. Kulcsfontosságúvá vált emellett a tanárképzés monitorozása és az oktatás minőségének biztosítása, és megnőtt az igény az empirikus alapokon nyugvó tudományos szakvélemények iránt.

A reakciókat nagyban meghatározta, hogy az érintett szereplőknek volt-e lehetőségük a politikai részvételre, vagy sem. 2009-ben a diákok sztrájk formájában adtak hangot elégedetlenségüknek a reformok következtében megrövidült középiskolai tanulmányok és a megnövekedett munkateher nyomása miatt (*tiltakozás*). Az Oktatási és Tudományos Szakszervezet (*Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft*) a PISA-vizsgálatok előtti időszakban átfogó reformok megvalósítását követelte a közoktatás területén. A PISA után bevezetett reformokra való reakciójuk viszont vegyes volt. Egyfelől üdvözölték az egész napos iskola rendszerét, másfelől a reformok bevezetését nem tartották elég megalapozottnak, kritizálták, hogy a pedagógusok nem kaptak ele-

gendő támogatást az új feladatokhoz. Szerintük a végrehajtáshoz szükséges anyagi források sem voltak biztosítva az intézmények számára. Ezért más szakszervezetekkel és szülői képviselőkkel összefogva sztrájkot hirdettek (*tiltakozás*). A kutatásokat és szakhálózatokat is finanszírozó Német Munkaadók Szervezetének (Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände) tevékenysége a tanulóknak a munka világára való felkészítésére irányult, a jó gyakorlatok bevezetésének támogatásával. A Szövetségi Oktatási és Kutatási Minisztérium (Bundesministerium für Bildung und Forschung) a gyengén teljesítő tanulók fejlesztésének lehetőségeire fókuszált.

Az Európai Felsőoktatási Térség megteremtésének célkitűzésével a Bologna-folyamat alapvetően megváltoztatta a német felsőoktatás rendszerét. Az egységes kreditrendszer és az egységes képzési szintek bevezetésével az egyetemek nemzetköziesítése, a mobilitás és az összehasonlíthatóság fogalmai középpontba kerültek. A föderális államszerkezet a felsőoktatásban is megnehezítette a harmonizáció folyamatát. A politikai döntéshozók további decentralizációval, az egyetemek autonómiájának növelésével reagáltak a Bologna-folyamatra. A kutatás finanszírozásának kérdése vezetett az elit egyetemek kiemelkedő támogatási rendszerének kialakításához (German Excellence Initiative). Ez tudatosította a versenyképesség szükségességét az egyetemek számára, ugyanakkor sértette az egyetemek jogilag egyenlő megítélését.

A felsőoktatás szinte minden szereplője egyetértett abban, hogy szükség van reformokra. Abban már kevesebben értettek egyet, hogy milyenek legyenek ezek a reformok. A hallgatói csoportok legnagyobb ernyőszervezete, a Hallgatói Önkormányzatok Szabad Összefogása (Freier Zusammenschluss von StudentInnenschaften) a reformok negatív következményeit kifogásolta: túlszabályozottság az önálló tanulmánytervezés kárára; munkamennyiség növekedése; szelekció a mesterképzésbe való felvétel során; piaci mechanizmusok és foglalkoztathatóság túlhangsúlyozása;

extracurriculáris lehetőségek visszaszorulása (*tiltakozás*). Az Egyetemi Rektori Konferencia (Hochschulrektorenkonferenz) szakértői szervezetként vett részt a nemzetköziesítésben, és az egyetemek összességét képviselve támogatta a reformokat (*hűség*). Elismerte azonban a BA/MA-rendszer bevezetésének hiányosságait, és a tanárközpontról felsőoktatás helyett a hallgatóközpontról felsőoktatás mellett érvelt. Az Oktatási és Tudományos Szakszervezet kritizálta az elit egyetemek kiemelkedő támogatását, és a német felsőoktatás újbóli megreformálására biztatott (*tiltakozás*). Követeléseik a hallgatói önkormányzatokéhoz hasonlóak voltak, kiegészülve az oktatók érdekeinek képviselésével. A Német Egyetemi Tanárok Szövetsége (Deutscher Hochschulverband) kifogásolta, hogy a reformokat kidolgozatlanul vezették be (*tiltakozás*), a mobilitás serkentését viszont támogatta (*hűség*). A kereslet- és piacorientált szemléletű bolognai modell fényében nem meglepő, hogy a Német Munkaadók Szervezete a reformok bevezetését támogatta (*hűség*). Az állami szereplők – tartományi és szövetségi szinten egyaránt – elismerték az oktatási reformok szükségességét, méghozzá az egyetem globális versenyképességének fokozására (*hűség*), bár ők is megfogalmaztak kritikus észrevételeket a reformok végrehajtásával kapcsolatban (*tiltakozás*). Az oktatási tárca a reformok szükségességéből indult ki (*hűség*), de kritikákat is megfogalmazott a túlszabályozással kapcsolatban (*tiltakozás*). Összegésként megállapítható, hogy az érintettek szerint szükséges volt a német felsőoktatási rendszer reformja, és amennyiben a reformokat megfelelően előkészítették és finanszírozták volna, valószínűleg az összes érintett hozzáállása támogató (*hűség*) lett volna.

Az ötödik fejezetben Michael Dobbins politológus elemzi a francia oktatás helyzetét. Az iskola történelmileg semleges helyszínnek számít Franciaországban. A decentralizáció és a piacosodás felé mutató reformok ellenállásba ütköztek. A tanári szakszervezetek gyakran sztrájkoltak a jelentős szakpolitikai változások megakadályozására. Erejüket mutat-

ja, hogy a közoktatásban szinte semmilyen változtatás nem történt a PISA-felmérések hatására. A Bologna-folyamathoz kapcsolódó változásokra adott szakpolitikai reakciókban fontos szerepet játszott a francia egyetemek gyenge szereplése a nemzetközi felsőoktatási rangsorokban. Válaszul reformok sorozata indult el hosszú távú célkitűzésekkel. Egyben, a francia hagyományokkal felhagyva, az oktatáspolitikát többközpontúvá kezdett válni.

A hatodik fejezetben Philipp Knodel Nagy-Britannia helyzetét mutatja be a nemzetköziesítés kontextusában. A PISA-felmérések eredményei itt nem vezettek közoktatási reformokhoz. A gyenge eredményeket próbálták figyelmen kívül hagyni, a jó teljesítményt a kormány eredményeként prezentálni. A Bologna-folyamatnak annál nagyobb volt a hatása. Bár magát a felsőoktatási rendszert nem reformálták meg, a felsőoktatási intézmények egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a fejlesztésre és a stratégiaépítésre. Nagy-Britannia aktív résztvevője a közös Európai Felsőoktatási Térségben folyó versenynek: a korábbi *kivonulást* a konstruktív *tiltakozás* váltotta fel.

A hetedik fejezetben Marie Popp kutatótanár az oktatás nemzetköziesítésének spanyol visszhangját vizsgálja. A PISA-mérések eredményei vitákat váltottak ki a spanyol oktatás minőségéről, majd azokat az oktatási reformok eszközeként használták. Popp szerint a spanyol oktatáspolitikai döntéshozatalba beszivárog a megosztott nemzeti politika. A felsőoktatási intézmények szintén bekapcsolódtak a nemzetközi együttműködésbe. Kooperatív módon fejlesztik innovációs eszközeiket, így a politikai döntéshozatalban való befolyásukat is erősítik. A felsőoktatás szereplői általában támogatják a bolognai célkitűzéseket, de a bevezetés formáit kritizálják.

A nyolcadik fejezetben az oktatás nemzetköziesítésének svájci hatásait elemzi Tonia Bieber politológus. Svájc nem-EU tagállamként vesz részt az oktatási rendszerek harmonizációjában. A szereplők reakcióit a föderális államszerkezetből adódó decentralizált politika és a közvetlen demokrácia intézményei is

befolyásolták. A svájci oktatás szereplőinek legtöbbje egyetértett az oktatáspolitikai reformokkal, és támogatta azokat (*hűség*). A kritikák inkább a reformok megvalósításának módjaira vonatkoztak (*tiltakozás*). A PISA-felmérések jelentős szerkezeti változásokat eredményeztek a közoktatásban. Az aktuális diskurzus kulcsszavai a kimenet-orientáció, a tényeken alapuló stratégiaalkotás és a gazdaságalapú megközelítés. Bologna következtében a svájci felsőoktatás is feladta a tradicionális humboldti koncepciót, elmozdult a piacorientált szemlélet irányában. A hallgatói szervezetek reakciói a *hűség* és *tiltakozás* között mozogtak. Az állam kiemelten támogatta a felsőoktatási reformokat.

Az Amerikai Egyesült Államok a kezdetektől fogva részt vesz a PISA-felmérésekben. A kilencedik fejezetben Tonia Bieber, Michael Dobbins, Tim Fluge és Kerstin Martens az Egyesült Államoknak a PISA-felmérésekre adott oktatáspolitikai reakcióit ismerteti. A tényeken alapuló oktatáspolitikai döntéshozatal már PISA előtt is működött az Egyesült Államokban. A gyenge eredményekre kezdetben nem figyeltek fel az oktatás szereplői. Csak miután tudatosult, mennyire jók Kína (Sanghaj) eredményei, illetve mennyire leszakadt e tekintetben az amerikai oktatás, vált a PISA egyre fontosabbá. A bevezetett reformokhoz azonban az oktatás szinte összes szereplője kritikusan viszonyult. A Bologna-folyamat növelte a nemzetközi felsőoktatási versenyt, az amerikai felsőoktatás szereplői többségében mégis pozitívan fogadták az európai harmonizációs folyamatokat.

A tizedik fejezetben Alexander Abbik politológus, Kerstin Martens és Chenjian Zhang szociológus mutatja be a nemzetköziesítés hatásait a kínai oktatási rendszerre. Sanghaj 2009 óta vesz részt a PISA-felmérésekben. A 2009-es kiemelkedő eredmények Kínában is meglepetést okoztak. A PISA-adatok azóta a közoktatási reformok legitimáló eszközeként működnek. Kína centralizált közigazgatása az oktatási reformok bevezetésének szempontjából kedvező volt. Az oktatás helyi szereplői jellemzően pozitívan fogadták és folytatni kívánták a reformfolyamato-

kat, míg a tengerentúli független kínai szakemberek ellenük érveltek. PISA mellett szólt az oktatás minőségének és a tanulók kreativitásának fejlesztése, viszont a diákokra nagy nyomás nehezedik az erős vizsgaorientáltság miatt. A felsőoktatásban Bologna a nemzetközi versenyképesség növelésének releváns minőségmérőjévé vált. Kína aktív fogadó országgá lett a felsőoktatás nemzetköziesítésében. A kínai kormány támogatja a kétoldali és egyenrangú nemzetközi együttműködés lehetőségét az oktatás és a kutatás terén. A Bologna-folyamat a Kelet-Ázsiai Felsőoktatási Térség (Eastern Asian Higher Education Area) kialakításában is modellként funkcionál.

A tanulmánykötet nemzeti megközelítésben vizsgálja a reformok által kiváltott reakciókat. Kicsit talán szűklátókörűen, szinte kizárólag nyugat(európa)i perspektívából (mindössze két tanulmány foglalkozik nem európai országgal, az egyik ezekből is az Amerikai Egyesült Államok). A könyv felépítése átlátható és logikus. Főleg az egyes országokat bemutató esettanulmányok olvasmányosak, melyek érdekes és mély betekintést nyújtanak a nemzetköziesítés oktatáspolitikai kérdéseibe és a társadalmi részvétel formáiba.

(Kerstin Martens, Philipp Knodel & Michael Windzio: *Internationalization of Education Policy. A New Constellation of Statehood in Education*. Palgrave Macmillan, 2014, Basingstoke. XIX, 266 p.)

Hannemann-Tamás Zsófia

MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG

Milyen lehet a kutatás ideális kapcsolata a politikával? Miben segítheti egymást a kutató, az iskolai tanár és a tanári tevékenységet szabályozó hivatalnok? Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a nyilvánvalóan provokatív című kötet (*A tényekre alapozott szakpolitika és gyakorlat mítosza*) szerzője, az Open University professzora,

Martyn Hammersley, akinek fő kutatási területe – az általános társadalomtudományok, illetve a médiászociológia mellett – az oktatás. Érdeklődésének középpontjában a kvalitatív módszerek állnak, korábbi publikációi is első-sorban ebben a témában születtek.

2013-ban megjelent könyve olyan témákat feszeget, amelyek talán még ennél is szélesebb érdeklődésre számíthatnak. Az olvasó egy remek bevezetőből, illetve tizenegy – önállóan is olvasható – esszéből álló gyűjteményt vehet kézbe, amely túlmutat a kvalitatív módszertannal foglalkozó körök belső szakmai vitáin. A tanulmányok témái bárki számára érdekesek lehetnek, aki akár a közpolitikák átláthatóságával, akár a közintézmények működésének elszámoltathatóságával, vagy az azokkal kapcsolatos politikai döntéshozatalok megfelelő előkészítésével, sőt, bármilyen jellegű – esetleg természettudományos – kutatással foglalkozik.

A szerző az orvostudományból mára már a közpolitikák világába is beszívárgott „bizonyítékokon alapuló” vagy „tényekre alapozott” döntéshozatal alapelveit tekinti át. A bizonyítékokon alapú orvoslás lényege az a törekvés, hogy a mindennapi kezelésekből a szokáson nyugvó orvosi gyakorlat helyett – lehetőség szerint minél több – tudományos kutatás, konkrétan klinikai vizsgálatok által igazolt eljárást alkalmazzanak. Ezzel összefüggésben további elvárás, hogy a kutatási eredmények legyenek mindenki számára közzétételre úgy, hogy azokat mind az orvosok, mind a páciensek megérthessék, alkalmazhassák.

Hammersley azt vizsgálja, hogy a medicinában ily módon tért nyert szemléletmód mennyiben alkalmas olyan komplex valóságok bemutatására, amilyenekkel jellemzően a társadalomtudományok foglalkoznak. Bemutatja, hogy az 1980-as évektől kezdődően az elszámoltathatóság, a hatékonyság igazolásának igénye és ezáltal a bizonyítékok iránti szükséglet hogyan szivárgott át az orvostudományból más tudományágakba, és hogyan formálta a közgondolkodást abba az irányba, hogy a közintézmények, köz-